

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-3

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-3

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2019
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2019

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ-3

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան (պատասխանատու խմբագիր), Ջուստո Թրաչյան, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրյան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնասպետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Gregory Areshyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (associate editor), Patrick Donabédian, Mihran Galsyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Редакционная коллегия

Павел Аветисян (главный редактор), Левон Абрамян, Тамар Айрапетян, Григорий Арешян, Рубен Бадалян, Мигран Галстян, Торк Далалян (ответственный редактор), Патрик Донабедян, Петер Кауи, Тео ван Линт, Арутюн Марутян, Армен Петросян, Гамлет Петросян, Гагик Саргсян, Адам Смит, Джусто Траина, Лори Хачадурян

Համարի խմբագիրներ՝

Տորք Դալալյան, Ռոման Հովսեփյան, Աստղիկ Բաբաջանյան

Volume editors:

Tork Dalalyan, Roman Hovsepyan, Astghik Babajanyan

Редакторы выпуска:

Торк Далалян, Роман Овсепян, Астхик Бабаджанян

Յ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3: /
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Տ. Դալալյան, Ռ. Հովսեփյան,
Ա. Բաբաջանյան, – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2019. – 252 էջ: (Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3):

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 3-րդ հատորն ընդգրկում է երիտասարդ և փորձառու հետազոտողների հոդվածներ, որոնք վերաբերում են վաղ և միջնադարյան հնագիտությանը, ավանդական ծեսին, բանարվեստին ու աշխարհայացքային ընկալումներին, խորհրդային և ետխորհրդային շրջանի մարդաբանությանն ու մշակութաբանությանը, ինչպես նաև արդի աշխարհաքաղաքական խնդիրներին: Ժողովածուն օգտակար կարող է լինել Հայաստանի և հարակից երկրների պատմությանը, մշակույթով ու քաղաքագիտությանը զբաղվող հետազոտողների, ինչպես նաև հայագիտության ամենալայն ու բազմազան խնդիրներով հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒՅԹԵՐ

Ա. Ա. Բորոխյան Վիշապ կոթողներն՝ ըստ Ատրպետի արխիվային նյութերի	8
Մ. Մ. Շահամիրադյան «Անապատի օդապարուկների» կառուցվածքի և ձևերի քննություն	21
Ա. Կ. Զուհարյան Վանակատի հումքի օգտահանման սկզբունքները բրոնզի դարում՝ ըստ ՀՀ տարածքից գտնված նմուշների PXRFX վերլուծության տվյալների	36
Տ. Է. Հարությունյան Քարաշամբի հնավայրի նորահայտ շքասեղների ժամանակագրությունը և տիպաբանությունը	47
Բ. Վ. Վարդանյան Կուր-արաքսյան միջագետքի ուշբրոնզեդարյան դամբանային համալիրների սոցիալ-ժողովրդագրական վերլուծության խնդիրներն՝ ըստ Լճաշենի տվյալների (մ. թ. ա. 16–13-րդ դդ.)	65
Ռ. Ա. Հովսեփյան Բուսական մնացորդներ Մաստարա–3 հնավայրի անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումներից	79
ՄԻՋՆԱԴԱՐ	
Տ. Ս. Դալայյան Դիտարկումներ՝ 13-րդ դարում երաժշտական գործիքներին առնչվող աշխարհայացքային ընկալումների վերաբերյալ	92
Գ. Հ. Միրիջանյան. Ս. Հ. Աղայան Դիտարկումներ Գեթունյաց իշխանների տիրույթների մասին՝ ըստ արձանագիր և մատենագիր աղբյուրների	106
Ա. Լ. Գրիգորյան Սոթք–1 ամրոցը և Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի սոթքյան հատվածը	117
Ա. Ա. Բարաշանյան, Ք. Զ. Ֆրանկլին Միջնադարյան մշակութային լանդշաֆտը Վայոց ձորում՝ Մետաքսի ճանապարհի համակարգում	125
Ա. Ա. Մարտիրոսյան Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների տնտեսական բաղադրիչի շուրջ	137
Ե. Ե. Վասիկևա Եկեղեցիների տապանաբակերի և վանական գերեզմանատների հնագիտական ուսումնասիրությունն արդի Ռուսաստանում	148

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԾԵՍ ԵՒ ԲԱՆԱՐԿԵՍ

Ն. Խ. Վարդանյան

«Թագվորի՛ մեր, դո՛ւրս արի» հարսանեկան կատակերգի հորինվածքը
և գործառնականությունը ծեսում 160

Ն. Յ. Խաչատրյան

Երաժշտաբանահիսսական տարբեր ժանրերի փոխազդեցությունն
ու փոխներթափանցումը հայ ժողովրդական օրօրներում 173

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՒ ԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԸՐՁԱՆԻ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Միքայելյան

Բանտի մշակութային մարդաբանությունն՝
ըստ Փարաջանովի ստեղծագործությունների 186

Հ. Մ. Մուրադյան

Մշակույթի տները խորհրդային և ետխորհրդային
Հայաստանում. ժառանգականությունը, գործառության
և իմաստային փոխակերպումները 194

Ա. Ն. Նալբանդյան

Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը Վրաստանում 204

ՍՓՅՈՒՐՔԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ա. Գ. Անդրիկյան

Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ներկայիս իրավիճակը 215

Հեղինակների մասին 224

ՍՈՔՔ-1 ԱՄՐՈՑԸ ԵՒ ԴԿԻՆ-ՊԱՐՏԱԿ ԱՌԵԲՏՐԱԿԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՅԻ ՍՈՔՔՅԱՆ ՅԱՏԿԱԾԸ¹

ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում «Ուշկիանի» ծրագրով իրականացվող հնագիտական և երկրաբանական ուսումնասիրությունների շրջանակում ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արշավախումբը (ղեկավար՝ պ.գ.թ. Ա.Ա. Բորոխյան) 2014թ. պեղումներ իրականացրեց Սոթք գյուղում գտնվող Սոթք-1 ամրոցում՝ նպատակ ունենալով պարզելու հուշարձանի հնագիտական ներուժը, ժամանակաշրջանը և նշանակությունը²: Պեղումների և Սոթքի լեռնանցք բարձրացող ճանապարհի հետախուզության արդյունքում ձեռք բերված փոխալների համադրմամբ՝ հորվածում ներկայացվում է Սոթք-1 հուշարձանի թվագրությունը, շերտագրությունն ու հնագիտական միջավայրը: Լրացվում են միջնադարյան Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի Սոթքի գծամասի վերաբերյալ պատմա-հնագիտական փոխալները, որոնք կարևոր են Սևանա լճի հարավ-արևելյան շրջանի վաղմիջնադարյան մշակութային լանդշաֆտը վերակազմելու համար:

Հիմնաբառեր՝ հնագիտություն, Սոթքի տարածաշրջան, ամրոց, պաշտպանական համակարգ, առևտրային ճանապարհ, վաղ միջնադար:

Հուշարձանի դիրքն ու բնութագիրը

Սոթք-1-ը գտնվում է համանուն գյուղի կենտրոնում՝ գետամերձ բլրի բարձունքին և լանջերին³: Բլուրն ունի մոտ 1,5 հա մակերես, իսկ պարսպապատ վերնամասը՝ մոտ 0,37 հա [նկ. 1, էջ 236]:

Հուշարձանը բավական վնասվել է ուշ շրջանում կատարված թաղումների⁴ և շինարարական մի շարք աշխատանքների արդյունքում: Գյուղի մուտույման բնակիչներն օգտագործել են⁵ ամրոցի պարսպաքարերն ու միջնադարյան

¹ Մասնագիտական խորհուրդների և աջակցության համար խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Հ.Ա. Մելրոնյանին, Մ.Գ. Հմայակյանին, Դ.Հ. Միրիջանյանին, Բ.Ա. Քալանթարյանին, Հ.Պ. Հակոբյանին, Ա.Ա. Բորոխյանին:

² Պեղումներին մասնակցել են նաև Հ. Դանիելյանը, Մ. Ամիրյանը, Հ. Վանյանը, Ս. Չափրեանը, Հ. Միսնյանը:

³ Հուշարձանն ունի աշխարհագրական հետևյալ կոորդինատները՝ հս. 40°11'53.24", արլ. 45°51'58.90", բարձր. 2025 մ:

⁴ Համաձայն տեղացիների բանավոր հաղորդումների՝ Հայաստանի առաջին Հանրապետության շրջանում «Սոթք-1» բլրի վրա թաղվել են հայ-թաթարական բախումների ժամանակ զոհված գեներալ Մովսես Միլիկյանի որդին և իր զինակիցները:

⁵ Սոթքի ուշ շրջանի պատմության վերաբերյալ մանրամասն տե՛ս Գրիգորյան 2017, 73–78:

գերեզմանատան տապանաքարերը՝ կառուցապատման և հողերի սահմանաբաժանման նպատակներով: 20-րդ դ. կեսին բլրի կենտրոնական հատվածում կառուցվել է հոսանքի ուժեղացուցիչ կայան, իսկ 2013-ին տեղադրվել է հեռախոսակապի ավեհավաք: Հուշարձանի տարածքում առկա են նաև խորհրդային շրջանի շինությունների կիսաքանդ մնացորդներ, անկախության շրջանի զինվորական խրամատներ և այլ փորվածքներ:

Վարդենիս-Մարտակերտ ներկայիս ճանապարհի եզրին գտնվող Սոթք-1 բլուրն ունի թեք և դարավանդաձև ստորոտներ ու հարթ վերնամաս: Բլուրը երեք կողմերից դժվարամատչելի է և միայն հյուսիսային կողմից է մեղմաթեք: Հարավային կողմով հոսում է ոսկերեք⁶ Սոթք գետը:

Ամրոցն ունի ռելիեֆին համահունչ հատակագիծ. բլրի վերնամասը և հարավային լանջերը շրջապատված են ռելիեֆի ձևը կրկնօրինակող պարսպաշարերով, որոնք երբեմն նստած են հարթեցված ժայռերի վրա: Պարսպը միաշար է՝ կառուցված մեծ կոպտատաշ քարերով, որոնց վերնամասերը մշակված են հարթեցման եղանակով: Պարսպի առանձին հատվածներում տեսանելի են ուղղանկյուն որմնահեցերի հետքեր:

Դեպի ամրոց տանող միակ մուտքը բլրի հյուսիսային հատվածի թեք ստորոտի՝ դյուրահաս հատվածում է: Մուտքի արևելյան մասում խորհրդային տարիներին բացված ճանապարհի արդյունքում պարսպաքարերը տեղահանվել են, իսկ արևմտյան կողմը համեմատաբար լավ է պահպանված:

Թեև ոչ ուղղակիորեն, բայց հուշարձանն առաջին անգամ ներկայացվում է վիմագրագետ Ս.Բարխուդարյանի «Դիվան հայ վիմագրության» 3-րդ պրակում: Առանց Սոթք-1 ամրոցի մասին խոսելու՝ հեղինակը հակիրճ նկարագրում է բլրի վրա գտնվող գերեզմանատան ժայռաբեկոր պատվանդանին կանգնած միակ խաչքարի վիմագիրը⁷:

Ամրոցի հաջորդ հիշատակությունը վկայված է հնագետ Ս.Եսայանի հողվածում, որը վերաբերում է ամրոցի մոտ գտնված մ.թ.ա. 7-5-րդ դդ. դամբարանից 1974-ին պատահաբար հայտնաբերված և Հայաստանի պատմության պետական թանգարան հանձնված բրոնզե իրերի հավաքածուին⁸: Ուշագրավ է, որ ներկայացված երկու աշխատանքներում էլ հաղորդվում են չափազանց կարևոր՝ որևէ այլ տեղ չբննարկված տեղեկություններ այն մասին, որ ամրոցն, անկումից հետո, վերածվել է արձանագիր խաչքարերով և տապանաքարերով հարուստ գերեզմանատան, նաև որ ամրոցը հայտնի է եղել Տիգրանաբերդ անունով (թեև վերջին տեղեկության աղբյուրը չի նշվում):

Հուշարձանի ուսումնասիրությունը

Սոթք-1 ամրոցն առաջին անգամ հետազոտվել է 1990-ականների վերջին Սևանա լճի հարավարևելյան շրջաններում հայ-իտալական արշավախմբի

⁶ Սոթք գետում ոսկու լվացման հնագույն հետքերի մասին մանրամասն տե՛ս Գևորգյան և այլք 2007, 26:

⁷ Բարխուդարյան 1973, 331:

⁸ Եսայան 1979, 277-280; Yengibaryan 2013, 249-254: Ցավոք, մեր արշավախմբին չհաջողվեց գտնել Ս.Եսայանի նկարագրած դամբարանը:

իրականացրած լայնածավալ հետազոտությունների շրջանակում: Հետախուզական աշխատանքի արդյունքում հուշարձանը չափագրվել է, փաստաթղթավորվել, անվանակոչվել և վերգետնյա խեցեղեն նյութի դիտարկման արդյունքում՝ նախնական թվագրման ենթարկվել⁹:

Հուշարձանի հնագիտական ուսումնասիրությունն իրականացրել է ՀԱԻ արշավախումբը (ղեկավար՝ Արսեն Բորոխյան) 2014-ին: Պեղումներ են կատարվել առանձնացված երկու տեղամասերում՝ հարավ-արևմտյան լանջի պարսպաշարի երկայնքով և բլրի հարթ վերնամասի հարավ-արևելյան կողմում գտնվող երկու պատաշարերի հատման հատվածում:

Պեղավայր «Ա»-ն ունի (3×15մ) չափեր: Գտնվում է բլրի դարավանդաձև լանջի հարավային եզրին՝ պարսպաշարի գրեթե կ-անև հատվածում: Ներառում է պարսպաշարի՝ տասը անխաթար պարսպաքարերով միաշերտ հատվածը: Վերին՝ կավախառն հողաշերտում բացվել են քրիստոնեական գերեզմաններ, իսկ բլրի լանջերին՝ լվացման հետևանքով վերևից սահած, անատոմիապես ոչ-ամբողջական մարդկային ոսկորներ: Սրանք խախտել էին պեղավայրի ստորին՝ կավախառն, մոխրագույն հողաշերտը, որը նստած է մշակված ժայռին, բնորոշվում է վաղմիջնադարյան խեցեբեկորներով և խճաքարային կցակառույցների մնացորդներով:

Պեղավայր «Բ»-ն ունի (5×5մ) չափեր և գտնվում է բլրի հարթ վերնամասի հարավ-արևելյան հատվածում, որտեղ բացվել են երկշերտ պատաշարեր ունեցող կառույցների հատվող հիմնապատեր և ստորին շերտի մեջ մտած, ուշ շրջանի սալածածկ քրիստոնեական թաղումներ [սկ. 2, էջ 236]:

Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի համապատկերը

Միջնադարյան Դվին-Պարտավ առևտրական-քարավանային ճանապարհը մետաքսի ճանապարհի՝ Հայաստանով անցնող ուղեգծերից մեկն էր, որն Արարատյան դաշտը կապում էր Արցախի և Կուրի ավազանի ստորին հոսանքի տնտեսական ու մշակութային կենտրոններին, որտեղից ճանապարհը շարունակվում էր դեպի Ատրպատական¹⁰:

Իշխանանիստ Սոթք ավանն¹¹ ընկած էր Դվին-Պարտավ ճանապարհի ճիշտ միջնամասում՝ Գեղարքունի և Հաթերս կայանների միջև, և մասնակցում էր միջազգային տարանցիկ առևտրին (հավանաբար՝ նաև սեփական արտադրանքով)¹²: Սոթք ավանից ոչ-հեռու գտնվում էր առևտրական ճանապարհի երրորդ՝ «Սոթք» կայանը¹³, որն արաբական սկզբնաղբյուրներում հիշատակվում է *Ջաութիս* ձևով¹⁴ [սկ. 3¹⁵, էջ 237]: Սոթք-1 ամրոցն ընկած էր այդ ճանապարհի

⁹ Biscione et al. 2002, 67–72.

¹⁰ Հմմտ. Բարխուդարյան 1973, 6; Եղիազարյան 2012, 93–108:

¹¹ Հմմտ. Սեբեոս 1879, 49:

¹² Սոթքի ոսկեհանքերի և, մասնավորապես, դրանց հնագույն շահագործման մասին մանրամասն տե՛ս Գևորգյան և այլք 2007, 16–17, 55; Bobokhyan et al. 2017, 501–523:

¹³ Հմմտ. Բարխուդարյան 1973, 331:

¹⁴ Մանանդյան 1936, 198:

¹⁵ 2010թ. արշավախումբը հետախուզական աշխատանքների արդյունքում հայտնաբերեց

ռազմավարական կարևոր կետում և փակում էր դեպի լեռնանցք ու ոսկու հանքեր բարձրացող ուղին [սկ. 4, էջ 237]:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ տարածաշրջանում համաժամանակյա հուշարձանները սակավ են ուսումնասիրված՝ Սոթք–1-ի պաշտպանական համակարգի և խեցեղեն գտածոների համեմատական վերլուծությունը կատարել ենք՝ զուգահեռներ տանելով Արագածոտն գավառի նյութի հետ՝ հաշվի առնելով վերջինիս համեմատաբար լավ ուսումնասիրված լինելու հանգամանքը¹⁶:

Ըստ արված դասակարգումների՝ Սոթք–1 ամրոցը պատկանում է ճանապարհային ամրոցների խմբին. այն փոքր կայագրով պետք է վերահսկեր լեռնանցք մտնող առևտրական ճանապարհը՝ շնորհիվ Սևանի հարավ-արևելյան շրջանների պաշտպանությունն ապահովող մոտակա ամրոցների հետ փոխկապվածության և ճանապարհը վերահսկող իր բնական դիրքի: Գործառույթային նշանակությամբ և պարսպի շարվածքի ձևով ամրոցն առավել նման է Մաստարայի «Նախավկա», իսկ հատակաձևով՝ Աշնակ–2 և Աշնակ–4 ամրոցներին, որոնք թվագրվել են ուշ անտիկից վաղ միջնադար շրջանով¹⁷:

Այսպիսով, հուշարձանի հետախուզական պեղումների արդյունքում ձեռքբերված սակավ նյութի հիման վրա կարող ենք նախնական եզրակացություն անել առ այն, որ ամրոց-դիրտակետը վաղ միջնադարում, զուցե՝ ընդհուպ մինչ 9-րդ դ., վերահսկել է Դվին-Պարտավ ճանապարհի Սոթքի գծամասի այս հատվածը¹⁸:

Գտածոների թվագրությունը

Պեղումների արդյունքում հայտնաբերված գտածոների հիմնական մասը խեցեղեն նյութն է, որը գերազանցապես թվագրվում է 3–5-րդ դարերով: Կան նաև ուշ միջնադարով (14–15-րդ դդ.) թվագրվող բեկորներ¹⁹:

«Սոթք 11» հուշարձանը, որը ենթադրաբար Ս.Բարխուդարյանի նկարագրած և այդ ժամանակ պահեստի վերածված քարավանատունն է: Ուղղանկյուն հատակագծով և սրբատաշ-գանգվածեղ քարերով շարված կիսագետնափոր կառույցի շրջակայքում հայտնաբերվել են բազմաթիվ այլ օժանդակ կառույցների մնացորդներ, ճանապարհային ուղեցույցների նմանվող քարեր, ևն: Կատարվել է գլխավոր կառույցի նախնական չափագրում և վերգետնյա խեցեղենի հավաքում՝ հիմք նախապատրաստելով հետագա պեղումների և ավելի խորը հետազոտության համար: Ենթադրյալ քարավանատան վերաբերյալ մեր նախնական զեկուցումը տե՛ս Գրիգորյան 2016, 66–71:

¹⁶ Տե՛ս Ասատրյան 1981, 40–41; Մաղոյան 1981, 44–45; Կիրակոսյան 2003, 67–68:

¹⁷ Արագածոտնի նյութի հետ Սոթք–1-ի ամրաշինության և խեցեղենի զուգահեռները տանելիս՝ օգտվել ենք նաև հետևյալ աշխատանքից՝ Միրիջանյան 2013, 47–63, 93–101:

¹⁸ Հայ-իտալական արշավախմբի հետազոտողները, հաշվի առնելով ամրոցի մոտ Ս.Եսայանի նկարագրած՝ ուրարտական ժամանակաշրջանի դամբանային գտածոները (տե՛ս սույն հոդվածի ծան. 8), ինչպես և՛ ամրոցի կառուցապատման տեխնիկան, ենթադրում են, որ ամրոցը համաժամանակյա է դամբարանին, ուստի վերգետնյա խեցեղեն բեկորները, նախնական տվյալներով, թվագրում են ուրարտական, հելլենիստական և հռոմեական ժամանակաշրջաններով [իմմտ. Biscione et al. 2002, 67–72]:

¹⁹ «Սոթք 1» ամրոցից հայտնաբերված խեցեղեկորների թվագրության վերաբերյալ մանրամասն տե՛ս Միրիջանյան, Գրիգորյան 2018, 85–100:

Սոքք-1-ի անտիկ ժամանակաշրջանից վաղ միջնադարին անցման փուլի խեցեղենը, պատմական Արագածոտն և Շիրակ գավառների համանման նյութի համեմատությամբ, առանձնանում է՝ խեցու բաղադրության մեջ վանակատի հատիկների քիչ քանակությամբ կամ նույնիսկ բացակայությամբ:

Սոքք-1-ի խեցեղենը բեկորային է. դրա գործառնությամբ նշանակության մասին կարելի է խոսել միայն համեմատական նյութի հիման վրա: Ըստ տիպաբանության՝ խեցեղենը ներկայացված է կարասներով, սափորներով, կճուճներով և քրեղան-թասերով: Հուշարձանի պեղումներով հայտնաբերվել են նաև շրջանաձև հղկված խեցու բեկորներ՝ այսպես կոչված «խաղաքարեր», ինչպես նաև քարե ծանրոց, վանակատե մի քանի ցլեպներ ու ապակե անոթների բեկորներ:

Պեղումների արդյունքում պարզվեց, որ վաղմիջնադարյան ամրոցի անկումից հետո բլուրը վերածվել է գերեզմանատան: Թաղումներն իրականացվել են ինչպես բլրի վերնամասում, այնպես էլ պեղված պարիսպների հատվածում՝ զգալիորեն վնասելով վաղմիջնադարյան շերտերը: Կատարված ռադիոածխածնային անալիզի արդյունքներով՝ բացված թաղումները թվագրվել են 9-րդ դարով:

Հայտնաբերվել են նաև 14-15-րդ դարերով թվագրվող, կենցաղում լայնորեն օգտագործվող կճուճների բեկորներ: Այս ժամանակաշրջանին վերաբերող խեցեղեկորներով շերտը ցույց է տալիս, որ բլուրը բնակեցված է եղել նաև ուշ միջնադարում, սակայն առկա նյութի սակավության պայմաններում՝ առայժմ դժվար է խոսել այդ ժամանակաշրջանում բնակավայրի գործառնության նշանակության մասին:

Եզրակացություն

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ամրակայման բարձր մակարդակ ունեցող Սոքք-1 ամրոց-դիտակետի կենսագործունեության հիմնական շրջափուլը համապատասխանում է Դվին-Պարտավ ճանապարհի գործունեության վաղմիջնադարյան ժամանակաշրջանին: Շնորհիվ հարմարավետ ռազմավարական դիրքի՝ կարծում ենք, որ վերջինիս գործառնության ուղղակիորեն կապված պետք է լինեք առևտրական-քարավանային ճանապարհի Սոքքի գծամասի վերահսկողության հետ:

Սոքք-1 ամրոցի և տարածաշրջանի համաժամանակյա այլ հուշարձանների հետագա՝ ավելի լայնածավալ պեղումները հնարավորություն կտան առավել ճանաչելի դարձնելու միջնադարյան Սոքք գավառի անցյալի մշակույթը և լրացնելու Դվին-Պարտավ ճանապարհի այս հատվածին վերաբերող պատմական սկզբնաղբյուրների բացը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սկզբնաղբյուրներ

ՄԵԲԷՈՍ 1879

Պատմություն Սերբոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլի և սկիզբն նորագիտ Պատմութեան Մխիթարայ Անեցոյ, ի լոյս ած Ք[երովբե] Պ[ատկանեան], Ս. Պետերբուրգ, Ի տպարանի կայսերական ճեմարանին գիտութեանց, 1879:

ԲԱՐԻՈՒԴԱՐՅԱՆ 1973

Բարխուդարյան Ա.Գ. 1973, Գեղարքունիք (Կամոյի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջաններ) // Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 4, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1973:

Ուսումնասիրություններ

ԱՍԱՏՐՅԱՆ 1981

Ասատրյան Ե. Ա., Կաթնաղբյուր բնակավայրի պեղումները // Հայկական ՄՍՀ-ում 1979–1980 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1981, 40–41:

ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ, ԶԱԼԻԲԵԿՅԱՆ 2007

Գևորգյան Ա. Յ., Զալիբեկյան Մ. Ա., Հայաստանի ոսկու հանքավայրերը և դրանց շահագործումը հնում // Հին Հայաստանի ոսկին (մ.թ. ա. III հազարամյակ – մ.թ. XIV դար), խմբագիր՝ Ա. Ա. Քալանթարյան, Երևան, «Գիտություն», 2007, 15–31:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 2016

Գրիգորյան Ա. Լ., Նոր հետազոտություններ Սոթքում և Զաութիս կայան-քարավանատան տեղադրության խնդիրը // Հայաստանը և արևելաքրիստոնեական քաղաքակրթությունը, Միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 12–13 դեկտեմբերի, 2016, Երևան, «Գիտություն», 2016, 66–71:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 2017

Գրիգորյան Ա. Լ., Սոթքը ԺԸ–Ի դարերում. քրիստոնեական մշակութային լանդշաֆտը և նստակյաց դարձած Կովկասի մահմեդականները // Հայաստանը և արևելաքրիստոնեական քաղաքակրթությունը, Բ, Միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 7–8 դեկտեմբերի, 2017, Երևան, «Գիտություն», 2017, 73–78:

ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ 2012

Եղիազարյան Ա. Ս., Մետաքսի ճանապարհը և հայոց թագավորությունը IX դարի վերջին և X դարի սկզբին // Հայաստանի քաղաքակրթական ավանդը մետաքսի ճանապարհի պատմության մեջ, Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, 21–23 նոյեմբերի, 2011թ., Մեսրոպ արք. Աշճեան մատենաշար, 88, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի հրատ. 2012, 93–108:

ԵՍԱՅԱՆ 1979

Եսայան Ս. Ա., Ուրարտական գոտիով դամբարան Զոդում // Պատմա-բանասիրական հանդես, 1979, № 3, 277–280:

ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ 2003

Կիրակոսյան Լ. Վ., Արագածոտնի վաղմիջնադարյան ամրոց բնակատեղիների տիպաբանական վերլուծությունը // Արագածոտն. հոգևոր և մշակութային ժառանգություն, Գիտաժողովի հիմնադրույթներ, Օշական, Ս. Մեսրոպ Մաշտոց դպրատուն, 2003, 67–68:

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ 1936

Մանանդյան Հ. Հ., Հին Հայաստանի գլխավոր ճանապարհներն ըստ Պևտինգերյան քարտեզի, Յերեվան, Գիտհրատի տպարան, 1936:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ 2013 (անտիպ)

Միրիջանյան Դ. Հ., Արագածոտնի վաղմիջնադարյան նյութական մշակույթը. թեկնածուական ատենախոսություն (ղեկավար՝ Ա. Ա. Քալանթարյան), ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, Երևան, 2013:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ, ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 2018

Միրիջանյան Դ. Հ., Գրիգորյան Ա. Լ., Միջնադարյան Սոթքը նորագույն հնագիտական հետազոտությունների լույսի ներքո // «Էջմիածին», 2018, № 3, 85–100:

ՍԱԴՈՅԱՆ 1981

Սադոյան Բ. Լ., Հեռախուզական պեղումներ Մաստարա գյուղի «Նախավկա» ամրոցում // Հայկական ՄՍՀ-ում 1979–1980 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1981, 44–45:

BISCIONE et al. 2002

Biscione R., Hmayakyan S. G., Parmegiani N., Sayadyan Y., Description of the sites, The north-eastern frontier: Urartians and Non-Urartians in the Sevan Lake basin, I, The southern shores // Documenta Asiana, Roma, 2002, vol. VII, 61–249.

BOBOKHYAN et al. 2017

Bobokhyan A. A., Kunze R., Meliksetian Kh. B., Pernicka E., Society and Metal in Bronze Age Armenia // Subartu., 2017, XXXVIII, 501–523.

YENGIBARYAN 2013

Yengibaryan N. G., The Urartian materials from Sodk // Studii de preistorie, Bucuresti, 2013, 10, 249–254.

ԱՄՓՈՓԱԳՐԵՐ

Ա. Լ. Գրիգորյան

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Սոթք-1 ամրոցը և Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի սոթքյան հատվածը

Հիմնասրբեր՝ հնագիտություն, Սոթքի տարածաշրջան, ամրոց, պաշտպանական համակարգ, առևտրային ճանապարհ, վաղ միջնադար:

Ռազմավարական կետում գտնվող Սոթք-1 հուշարձանի և նրա հնագիտական միջավայրի ուսումնասիրությունը կարևոր է հատկապես միջնադարյան Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի Սոթքի գծամասին վերաբերող մշակութային իրողությունները ճանաչելու համար: Հայաստանի վաղմիջնադարյան ամրաշինական համակարգերի հետ համեմատության և խեցեղեն նյութի ուսումնասիրության արդյունքում պարզվում է, որ ամրոց-դիտակետի կենսագործունեության հիմնական շրջափուլը վերաբերում է 3–5-րդ դարերին, իսկ գործառույթը, հավանաբար, առնչվել է Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի Սոթքի գծամասի վերահսկողությանը: Սոթք-1 ամրոցի և տարածաշրջանի համաժամանակյա այլ հուշարձանների հետագա՝ ավելի ընդարձակ պեղումները հնարավորություն կտան առավել ճանաչելի դարձնելու միջնադարյան Սոթք գավառի անցյալի մշակույթը և լրացնելու Դվին-Պարտավ ճանապարհի այս հատվածին վերաբերող հնագիտական տեղեկատվությունը:

A. L. Grigoryan

Institute of Archaeology and Ethnography

Sotk section of the Dvin-Partav Trade Route

Keywords: archaeology, Sotk region, fortress, defense system, trade route, Early Middle Ages.

In 2014, the expedition of the Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA carried out archaeological excavations at the fortress of Sotk-1. The present research aims to clarify the archaeological potential, dating and role of the site. The fortress was a significant strategic point along the Dvin-Partav trade route. The explorations and archaeological context of the site are very important for clarification the cultural relationships of the Sotk section in the system of Silk roads. The comparison with the other early medieval fortified sites and the analysis of the ceramic material lead to conclude that Sotk-1 actively functioned in the 3th-5th centuries AD to oversee the Sotk section along the trade route. The future excavations of Sotk-1 and other regional simultaneous archaeological sites will give an opportunity to accumulate scientific knowledge about the medieval province of Sotk and increase the archaeological information towards the Sotk section of Dvin-Partav trade route.

А. Л. Григорян

Институт археологии и этнографии

Соткский участок торгового пути Двин-Партав

Ключевые слова: археология, Соткский регион, крепость, защитная система, торговый путь, раннее средневековье.

Экспедицией Института археологии и этнографии НАН РА в 2014 году были проведены раскопки на территории крепости Сотк-1, расположенной в одноименном селе, с целью выяснения археологического потенциала, датировки и значения памятника. Исследования крепости, имевшей стратегически важное расположение, а также ее археологический контекст имеют огромную значимость в осмыслении культурных контактов Соткского участка средневекового торгового пути Двин-Партав. Сравнение памятника с современными ему фортификациями, а также анализ керамики позволили датировать основные этапы функционирования крепости III–V веками. Сторожевая крепость непосредственно контролировала участок важного торгового пути. Дальнейшие, более масштабные раскопки крепости Сотк-1 и современных ему памятников дадут возможность исследовать культурное наследие средневекового района Сотк и расширить археологические знания о Соткском участке торгового пути Двин-Партав.

Նկար 1. Սորք-1 հուշարձանը արևելքից

Նկար 2. Սորք-1, պեղավայր Բ, տեսարան արևմուտքից

Նկար 3. Սոթքի քարավանատան ավերակները

Նկար 4. Տեսարան Սոթքի լեռնանցքից

Շ

CONTENTS

PREHISTORICAL SOCIETIES

- A. A. Bobokhyan**
Vishap Stelae according to Archival Materials of Atrpet 8
- M. S. Shakhmuradyan**
Structure and Forms of ‘Desert Kites’ 21
- A. K. Juharyan**
Principles of Using Obsidian on the Territory of the Republic of Armenia
in the Bronze Age according to the Data of pXRF Analysis 36
- T. E. Harutyunyan**
Chronology and Typology of the Newly Discovered Pins of the Karashamb Site 47
- B. V. Vardanyan**
Issues of Sociodemographic Differentiation for the Late Bronze Age in the Territory
of Kura-Arax Mesopotamia according to the Lchashen Cemetery (16–13th cc. BC) 77
- Roman Hovsepyan**
Plant Remains From Classical Period Jar-Burials
in the Mastara–3 Archaeological Site (Republic of Armenia) 79

MIDDLE AGES

- T. S. Dalalyan**
Some Notes on Conceptual Thoughts Pertaining
to the Musical Instruments in the 13th Century 92
- D. H. Mirijanyan, S. H. Aghayan**
Some Observations about the Gntouni Princely House’s Domains
according to the Gravestone Inscriptions and Historiographic Sources 106
- A. L. Grigoryan**
Sotk section of the Dvin-Partav Trade Route 117
- Astghik Babajanyan, Kathryn Franklin**
Medieval cultural landscape in Vayots Dzor in the context of the Silk Road 125
- A. A. Martirosyan**
On the Economic Component of Household Stone Production Objects
Found from the Dashtadem Fortress 137
- E. E. Vasileva**
Archaeological Study of Churchyards and Monastic Necropolises in Russia Today 148

TRADITIONAL RITUAL AND FOLKLORE

- N. Kh. Vardanyan**
Composition and Functionality of Wedding Joke Song
“Mother of Groom, Come out” in Ceremony 160
- N. H. Khatchadourian**
Interaction and Interpenetration of Different Music Folklore Genres
in Armenian Folk Lullabies 173

SOVIET AND POST-SOVIET PERIODS'
SOCIAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES

<i>A. G. Mikayelyan</i> Ethnography of Prison Based on Parajanov's Works	186
<i>H. M. Muradyan</i> «Houses of culture» in Soviet and Post-Soviet Times: Semantic and Functional Transformations and Heredity	194
<i>A. N. Nalbandyan</i> Turkish Cultural Policy in Georgia	204
DIASPORA ISSUES	
<i>A. G. Andrikyan</i> The Current State of K. Pols Patriarchy	215
Information about authors	224

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРВОБЫТНЫЕ ОБЩЕСТВА

<i>А. А. Бобохян</i> Вишапоидные стелы согласно архивным материалам Атрпета	8
<i>М. С. Шахмурадян</i> Структура и формы «пустынных змей»	21
<i>А. К. Джугарян</i> Принципы утилизации обсидиана в эпоху бронзы по данным рXRF анализа образцов с территории РА	36
<i>Т. Э. Арутюнян</i> Хронология и типология новонайденных карашамбских булавок	47
<i>Б. В. Варданян</i> Вопросы палеодемографических исследований в эпоху поздней бронзы Куро-араксского междуречья по материалам лчашенского могильника (16–13 вв. до н. э.)	65
<i>Р. А. Овсепян</i> Растительные остатки из карасных захоронений античного периода археологического памятника Мастара–3 (Республика Армения)	79

СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

<i>Т. С. Далалян</i> Некоторые замечания к мировозренческому восприятию музыкальных инструментов в 13-ом веке	92
<i>Д. Гр. Мириджанян, С. А. Агаян</i> Некоторые замечания о владениях княжеского рода Гнтуни согласно надгробным надписям и историографическим источникам	106
<i>А. Л. Григорян</i> Соткский участок торгового пути Двин-Партав	117

Астхик Бабаджанян, Кэтрин Франклин

Средневековый культурный ландшафт в Вайоц Дзоре
в контексте Шелкового пути

125

А. А. Мартиросян

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных
предметов найденных из раскопок крепости Даштадем

137

Е. Е. Васильева

Археологическое изучение городских и монастырских некрополей
в России сегодня

148

ТРАДИЦИОННЫЙ РИТУАЛ И ФОЛЬКЛОР

Н. Х. Варданян

Композиция и функциональность в ритуале шутилой свадебной песни
«Мать жениха, выходи»

160

Н. А. Хачатурян

Взаимодействие и интерпенетрация разных музыкальных
фольклорных жанров в армянских народных колыбельных

173

СОЦИАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИЯ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДОВ

А. Г. Микаелян

Тюремная этнография согласно произведениям Параджанова

186

А. М. Мурадян

«Дома культуры» в советский и постсоветский период:
семантические и функциональные преобразования и наследие

194

А. Н. Налбандян

Культурная политика Турции в Грузии

204

ДИАСПОРАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

А. Г. Андрикан

Современный статус Константинопольского патриархата

215

Сведения об авторах

224